

1. TEISĖS FILOSOFIJA

TEISĖS ONTOLOGIZAVIMO TENDENCIJOS ANTIKINIO PASAULIO IR VIDURAMŽIŲ PASAULĖŽIŪROJE

Doktorantas Darijus Beinoravičius

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas dabein@ltu.lt

Pateikta 2002 m. spalio 4 d.

Parengta spausdinti 2002 m. gruodžio 12 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto dekanė docentė dr. Leta Dromantienė ir šio Universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros vedėjas profesorius habil. dr. Alfonsas Vaišvila

S a n t r a u k a

Teisės ir įstatymo santykio istorijoje visada keliamas vienas esminis klausimas: skiriasi *teisė* nuo *įstatymo* ar šios sąvokos sutampa? Teigiamas arba neigiamas atsakymai nurodo du teisės sampratų koncepcijų tipus: vienas iškelia teisę aukščiau įstatymo, pagrindžia įstatymo priklausomumą nuo pačios teisės sampratos koncepciją, o kitas įstatymą (įstatymų leidybą) vadina teise, t. y. ją sutapatina su įstatymu. Vieni autoriai įstatymą tapatina su teise, o kiti teisę laiko pamatine vertybe. Straipsnyje aptariama teisės ir įstatymo santykio raidos stadija, kai įstatymą imta nebetapatinti su teise, kai ėmė ryškėti šių sąvokų išsiskyrimo tendencija.

Teisės ir įstatymo skyrimo koncepcija teisės istorijoje suvaidino svarbų vaidmenį demokratizuojant įstatymų leidybą. Straipsnyje apžvelgiami būdingiausi teisės ir įstatymo santykio raidos bruožai. Jie aktualūs ir šiandien sprendžiant įstatymų leidybos demokratizavimo ir žmogaus teisių ginties klausimus. Teisinės minties istorinio palikimo analizė teikia naujų argumentų formuojant šiuolaikinės teisės ir įstatymo santykio sampratą.

I ž a n g a

Teisės ir įstatymo skyrimas pastebimas senųjų civilizacijų valstybėse ir Europos Viduramžiais. Įstatymas su teise nebūdavo tapatinamas, todėl įstatymas turėjo atitikti teisę, išreikšti jos dvasią. Įstatymas negalėjo reikšti nieko kita, išskyrus teisę, kuri buvo siejama su kosmine tvarka taip siekiant pabrėžti objektyvumo elementą, nes įstatymai buvo ne valdovo valios reiškiniai, o kosminės tvarkos žemėje atspindys. Įstatymai buvo tokios tvarkos suvokimas ir jos performulavimas į elgesio taisyklę. Tokias tendencijas lėmė bendras straipsnyje aptariamo laikotarpio pasaulėžiūrų kontekstas: vyravo kosmocentrinis, antropocentrinis, teocentrinis mąstymas. Teisė buvo teisinių pažiūrų, teisinio mąstymo centras, teisinės sistemos pagrindas. Tačiau su Renesansu pamažu įsitvirtino kultūros sekuliarizacijos idėjos, nes esminis Renesanso požymis buvo individualybės pirmenybės prieš bendrybę išskėlimas, asmenybės laisvės pajautimas, veržlumas, subjektyvumas [1]. Individualizmo išskėlimas lėmė individo laisvės ir jo savarankiškumo pajautimą. Individo savarankiškumas buvo neatšiejamas nuo jo subjektyvumo pripažinimo. Subjektyvumo sureikšminimas XVI a. Europoje pradeda atsispindėti ir įstatymuose, kuriuose siekta „laisvės“ ir jau pradėta atsiriboti nuo teisės kaip bendrybės. Įvykus tokiems pasaulėžiūrų pokyčiams, teisė nebegalėjo būti teisinio mąstymo „centru“. XVI a. ėmė populiarėti chaoso tendencijos, atskiros pasaulio, centro dalys

tapo reikšmingos ir savarankiškos, todėl įstatymas taip pat tapo nepriklausomu, savarankišku, vieninteliu mažu nepriklausomu, pačiam sau reikšmingu centru. Teisė kaip teisinio mąstymo centras prarado savo reikšmę, ji pamažu imta tapatinti su bet koku įstatymu, t. y. išnyko.

Šiame straipsnyje siekiama aptarti teisės viršenybės įstatymams tendencijas, todėl teisės ir įstatymo sutapties problema neanalizuojama. Teisė ir įstatymas buvo skiriami senovės civilizacijų valstybėse ir Vakarų Europoje iki Naujųjų amžių – Renesanso suklestėjimo, todėl šio straipsnio tyrimo objektas yra teisės ir įstatymo skyrimo tendencijos nuo senovės valstybių laikų iki Naujųjų amžių Vakarų Europoje.

Lietuvos teisinėje literatūroje teisės raidą pasaulyje yra tyrinėjęs profesorius M. Maksimaitis, tačiau teisės ir įstatymo išsiskyrimo aspekto problema Lietuvos teisinėje literatūroje nėra plačiau tyrinėta, todėl turi būti plėtojama ir yra itin aktuali.

Teisės ir įstatymo santykio problema visada buvo susijusi su politiniu ir ideologiniu vertinimu. Ilgainiui seni ginčai būdavo užmirštami, kildavo nauji, tačiau tema niekada neprarado savo aktualumo. Tai visiškai suprantama, nes kalbama apie pamatines politinės – teisinės minties kategorijas: apie teisės normų, reguliuojančių žmonių elgesį, prigimtį ir pobūdį, apie žmonių laisvę ir teisingumą, žmogaus vietą politiniame gyvenime, žmogaus santykį su valstybe, pastarosios kompetenciją ir t. t. Teisės ir įstatymo santykio vienokia ar kitokia samprata lemia tolesnį teisės tapsmą, t. y. teisės tikslus, jos pagrindinius požymius, tyrimo metodiką ir t. t. Pasak H. J. Bermano, nepakanka tam tikrą reiškinį interpretuoti ar aiškinti remiantis tik logika, politika ar teisingumu. Jis turi būti aiškinamas atsižvelgiant į tas aplinkybes, kurios davė postūmį jam atsirasti, ir į tą įvykių eigą, kuri jį veikė tam tikrą laiką. Dogmatinį ir politinį metodus svarbu papildyti istoriniu interpretacijos metodu [2, p. 35]. Tai svarbu analizuojant teisės ir įstatymo santykį.

Būtina pabrėžti, kad visuomeninių santykių įvairovė skatino nustatyti vis daugiau elgesio taisyklių. Įstatymų istorija iliustruoja kovą dėl teisės. Kur įstatymas atsirasdavo iš teisės, ten būdavo ginamas silpnesnis nuo stipresniojo, įstatymas teisę konkretizuodavo ir jis visiems galiojo vienodai, ir priešingai, kur įstatymas prarasdavo ryšį su teise, ten jis kurdavo savivalę ir spaudą.

Šia trumpa teisės ir įstatymo išsiskyrimo santykio raidos apžvalga siekiama ne tik chronologiškai pateikti to santykio istoriją, bet ir pasinaudoti šios problemos istorine patirtimi aiškinant šiuolaikinį teisės ir įstatymo santykį.

Mitologijos poveikis teisės ir įstatymo sampratai

Dauguma autorių pabrėžia, kad senovės valstybių gyventojai (egiptiečiai, babiloniečiai, indai, persai, graikai, žydai ir kt.) savo teisę ir įstatymus kildino iš dievų [3, p. 8]. Pirminiu įstatymų kilmės šaltiniu laikyta dievų valia, kuriai dažniausiai atstovavo valdovai kaip dievo vietininkai žemėje, todėl teisės normos negalėjo būti atskirtos nuo religijos normų, nes buvo su jomis susijusios iš vidaus. Teisės normos kartu buvo ir religiniai įstatymai [3, p. 9]. Teisės ir religinių normų tapatinimą liudija tai, kad *nusikaltimas* nebuvo atskiriamas nuo *nuodėmės*. Šias sąvokas pirmiausia ėmė skirti romėnų teisė.

Mitologiniam dieviškos tvarkos žemėje supratimui būdingas kosmocentrinis mąstymas. Toks mąstymas natūralius visuomenėje susiklosčiusius santykius vertina kaip dievišką tvarką, kuri panaši į gamtos dėsnius: gamta ir visuomenė valdoma tų pačių dėsnių ir tokios pačios tvarkos.

H. J. Bermanas mano, kad visose visuomenėse būtina, jog įstatymas būtų atskirtas nuo kasdienės rutinos ritualu, ceremonija ir tikėjimu, atsispindinčiu rituale ir ceremonijoje, tikėjimu, kad tam tikri žodžiai, ištarti tam tikru būdu, turi galią sukelti tam tikrus padarinius, vadinamus „teisiniais“. Tokia magija būtina, kad teisė veiktų [2, p. 89]. Teisės mitologizavimo apraiškų liekanų galime aptikti ir šiandien, pavyzdžiui, šiais laikais ritualų požymius saugo proceso teisė, tačiau, be abejo, ji nėra tokia veiksminga, nes veiksmingumas pagrįstas daugiau praktiniu tikslingumu negu tikėjimu aukštesniu autoritetu.

Mitologinis pasaulėvaizdis formavo tvarkos, jos realizavimo, kuriamos hierarchijos sampratą. Mitologija atstovavo bendriesiems principams, o kartu ir teisėms, kurių žmonės negalėjo pažeisti, nustatydami oficialias taisykles kaip objektyviąją tvarką, kitaip tariant, kuriant įstatymus buvo vadovojamasi teise, kuri buvo suprantama kaip bendros kosminės tvarkos pavidalas. Teisė nebuvo subjektyvus žmogaus valios kūrinys, todėl buvo visiems vienodai privaloma.

Senovės egiptiečių teisės ir įstatymo samprata

Remiantis egiptiečių dieviško teisingumo supratimu, visi žmonės iš prigimties yra lygūs ir dievų apdovanoti vienodomis galimybėmis. Pažeisti šią lygybę – tai pažeisti dievišką įstatymą arba teisę. Šiai teisei turėjo neprieštarauti žemiški įstatymai (religinių ritualų taisyklės, valdžios ir teismų pripažinti papročiai ir pan.). Mitologinė pasaulėžiūra buvo tarsi efektyviausia „Konstitucija“, nes pažeisti mitologijos tvarkos principus – tai pažeisti teisę. Ją pažeisti bijota dėl gresiančios įsivaizduojamos pomirtinės bausmės, todėl valdovai, valdininkai ir teismai nustatinėjo mitologiniam teisingumui neprieštaraujančią tvarką. Pomirtinės bausmės baimė lėmė dieviškai teisei neprieštaraujančių įstatymų kūrimą, o žemiškos griežtos bausmės baimė lėmė ir tų įstatymų vykdymo veiksmingumą. Ši dvejopa dieviškos ir žemiškos bausmių baimė varžė įstatymų leidėjus ir kartu vertė žmones laikytis įstatymų.

Herodotas apie senovės egiptiečius rašė, kad jie dievobaimingiausi žmonės, kad pirmieji ėmė propaguoti žmogaus sielos nemirtingumą, nes tik pripažinus sielos nemirtingumą galėjo būti veiksmingas pomirtinės bausmės vaizdinys. Egiptiečių „Mirusiųjų knygoje“ (2500–2400 m. pr. Kr.), kurioje atsispindi religinės, moralinės, papročių normos, nurodyta, ko neturi daryti žmogus žemiškame gyvenime, tikėdamasis teigiamo dievų teismo sprendimo [4, p. 35]. Egiptiečių pasaulėžiūra darė įtaką ir kitų senojo pasaulio tautų pažiūroms. Egiptiečių įtaka jaučiama graikams, o iš jų daug ką pasiskolino romėnai.

Įstatymo šaltinis Senovės Egipte buvo dieviškoji teisė. Ne bet koks įstatymas yra teisėtas ir teisingas, o tik toks, kuris suvokiamas kaip išreiškiantis dieviškąją tvarką, jai neprieštaraujantis. Teisingumo, idealios tvarkos bei harmonijos idėjos, užfiksuotos mitologinėje žmonių sąmonėje, laikytos teisingų, teisėtų ir veiksmingų įstatymų kūrimo matu, todėl įstatymas galėjo atsirasti tik iš taip suprantamos teisės. Teisės pirmumas kelia įstatymui tam tikrus reikalavimus, todėl visų pirma teisei ir, žinoma, įstatymui turi paklusti ne tik eiliniai gyventojai, bet ir įstatymus leidžiantys valdovai, valdininkai ir teismai. Įstatymai, detalizuojantys dievišką teisę, privalomi visiems – ir valdininkams, ir gyventojams.

Teisės viršenybės nuostata Senovės Babilono teisinėje pasaulėžiūroje

Šumerų civilizacijos svarbiausias teisės palikimas buvo XVIII a. pr. Kr. sukurtas Hamurabio teisyne. Archeologai Senojo Babilono teritorijoje randa daug molinių lentelių, liudijančių apie sudarytas sutartis, vekselius, teismų sprendimus, taip pat perrašomus įstatymus ir kitokį intensyvų teisinį gyvenimą liudijantį palikimą.

Teisės istorikai sutaria, kad visi garsūs ankstyvieji „įstatymdaviai“ nuo Hamurabio iki Solono, Lykurgo bei Romos dvylikos lentelių autoriai siekė ne sukurti naujus įstatymus, o tik suformuluoti tai, kas yra ir visada buvo įstatymas [5, p. 124]. Tačiau tai nereiškė, kad teisė netobulėjo. Jos kaitą lėmė ne įstatymų leidėjo ketinimai, o visuomenės poreikiai.

Šumerų ir Babilono įstatymų leidėjai pabrėždavo dievišką įstatymų kilmę, kuri liudijo dievišką tvarką ir teisingumą. Hamurabio teisyne preambulėje pažymimas šio įstatymo tikslas – remiantis teise ginti silpnuosius nuo stipriųjų agresijos. Hamurabio teisyne nuostatos buvo privalomos visiems. Jame rašoma: „Jeigu žmogus nesilaikys mano žodžių, įrašytų šiame įstatyme, nepabijos dievų prakeikimo, nesilaikys teismų sprendimų, paremtų šiais žodžiais, tai nežiūrint ar tai būtų karalius, valdininkas ar kitas žmogaus vardu besivadinąs asmuo, tegu didysis dievas Anu, dievų tėvas, atima iš jo karališką spindesį ir prakeikia jo likimą“ [2, p. 16]. Taigi teisyne įtvirtintas vienas iš svarbiausių teisės ir teisinio įstatymo principų: įstatymas galioja visiems vienodai. Dar daugiau: teisyne įtvirtinta šio įstatymo, kaip valstybės įstatymo,

viršenybė. „Likimo prakeikimas“, kuriuo buvo šventai tikima, tų laikų žmonių sąmonei yra, be abejo, vienas iš pačių veiksmingiausių to laikmečio įstatymo rastų sprendimų pripažinti teisės primatą, kuris įpareigoja įstatymų leidėją vadovautis teisės principais, įtvirtintais Hamurabio teisyne, ir laikytis teismų sprendimų.

Babilono įstatymų leidimo kultūra ir kodifikavimo technika stebina šiandien tiksliai teisės normų sistemos kūrimu, vadovaujantis religiniu – ideologiniu įstatymo legitimumu. Teisėkūra pagrįsta auklėjimo ir kitais tikslais, skirtais apsaugoti neginčijamas to laikmečio vertybes. Hamurabio teisynas reikšmingas tuo, kad sudarytas vadovaujantis teologiškai suprastos teisės viršenybe ir sukurtas kaip vientisas aktas.

Įstatymų ir teisės atitikimo svarbos aiškinimas Senovės Graikijoje

Spręsti apie Senovės Graikijos civilizacijos laimėjimus tam tikrą pagrindą suteikia Homero raštai (II tūkst. pb.–I tūkst. pr.). Pasak Homero, Dzeusas, kaip vyriausiasis dievas, yra taip pat ir visuotinio teisingumo dievas. Jis smerkia tuos, kurie nesivadovauja visuotiniu teisingumu, o tik jėga įgyvendina neteisėtą teismą. Dzeusas graikų mitologijoje yra vyriausiasis dievas, kurio svarbiausia funkcija – saugoti tvarką Olimpe ir žemėje, vadovaujantis savo beribe valdžia prižiūrėti, kad vyrautų tvarka ir teisingumas [4, p. 61]. Teisingumą graikai suprato kaip savo prigimtine dievišką teisę, nes ji konkretina dievų teisingumą. Teisingumas supriešinamas jėgai ir prievartai. Jėga per įstatymą jungiasi su teise ir joje glūdinčiu teisingumu.

Senovės Graikijoje pirmąkart buvo iškelta idėja, kad teisė yra tikslingos žmogaus valios rezultatas. Teisės šaltinis suprantamas dvejopai: teisė kildinama iš žmogaus prigimties¹ ir žmonių natūralių santykių. Teisė aptinkama dievų pasaulio konstrukcijoje, jos hierarchijoje, kurios pavyzdžiu įstatymais kuriama tvarka žemėje.

Įstatymais turi būti garantuojama žmonių gerovė, todėl šiam rezultatui pasiekti būtinos visų piliečių pastangos ir besąlygiškas tų įstatymų laikymasis. Demokritas teigė, kad „įstatymais siekiama pagelbėti žmonėms gyvenime, tačiau to galima pasiekti, jei patys piliečiai siekia gyventi laimingai – geranoriškai paklūsta įstatymui“. Geranoriškumas vertingesnis už patį įstatymą, kuris yra tik priemonė tam tikriems tikslams pasiekti [3, p. 89]. Įstatymą visada galima apeiti slapta jį pažeidžiant, jei prasilenkiama su geranoriškumu, o tie, kurie geranoriškai įsitikinę, kad būtina elgtis tik taip, vargu ar elgsis kitaip slapta ar atvirai. Pagal Demokritą įstatymas yra dirbtinis, o ne natūralus teisingumas, su kuriuo įstatymas labai dažnai prasilenkia ir nuo jo nutolsta. Įstatymas yra dirbtinis, nes jis sukurtas žmonių, kurie dažnai daro klaidas. Žmonių kūryba netobula, prasilenkianti su teisingumu ir kosmine tvarka – teise. Atėnų demokratijoje pastebime pirmuosius nesaistomos „suverenios“ tautos valios ir teisinės tvarkos tradicijos konfliktus. Būtent šio laikotarpio diskusijose aptinkame pirmuosius principinius mėginimus nubrėžti ribą tarp senojo (tikrojo) natūralaus įstatymo (teisės) ir valdovo valios [6, p. 125].

Sokratas, tęsdamas šią mintį, bandė ieškoti atsakymų į klausimą, ką padaryti, kad įstatymais žmonės pratęstų dieviškos tvarkos kūrimą. Svarbu, kad įstatymas konkretintų teisingumą, kad rašyti žemiški įstatymai, kaip ir dievų įstatymai (teisė), siektų to paties teisingumo. Sokratas buvo įsitikinęs, kad jei nesiekiame neteisingumo, vadinasi, siekiame priešingo dalyko – teisingumo. Kurdami įstatymus žmonės nesiekia įtvirtinti neteisingumą, o atvirkščiai – siekia teisingai sureguliuoti visuomeninius santykius, todėl įstatymų būtina laikytis [7, p. 170].

Tęsdamas Sokrato mokymą, Platonas teisingumu laikė tai, kad kiekvienas turėtų savo ir nesikėsintų į svetimą gėrį [7, p. 76]. Kiekvienas turi pasiimti tai, kas jam priklauso ir už tai atlikti tam tikras pareigas – tiek pat įsipareigoti. Teisės turi atitikti įsipareigojimai. Teisė ir

---

¹ Terminas *prigimtinis* (angl. *natural*) vartojamas pabrėžti tam, kad teisė yra ne kieno nors racionalaus sumanymo, bet evoliucijos ir natūralios atrankos produktas. Prigimtinė teisė reiškia tai, kad ji yra ne racionaliai nustatyta, o natūraliai susiformavusi. Tikslesnė šia prasme, be abejo, šiandien būtų *natūralios* nei *prigimtinės* teisės sąvoka.

įstatymas neprieštarauja vienas kitam, nes abi vertybės pagrįstos dievišku, protingu ir idealiu teisingumu.

Aristotelis, tęsdamas Platono mokymą ir netgi kai kur jam oponuodamas, įstatymu laikė „protą, laisvą nuo troškimų“. Anot Aristotelio, netgi pats išmintingiausias valdovas negali apsieiti be įstatymų, nes įstatymas turi objektyvią kokybę, kuri neprieinama žmogui, koks geras jis būtų [8, p. 115]. Tiek Platonas, tiek Aristotelis skyrė valstybes pagal tai, ar jos valdomos įstatymais ir siekiama visuomenės gerovės, ar valdovai veikia savavališkai ir siekia savo pačių gerovės [9, p. 76].

Teisės viršenybe Senovės Graikijos autoriai grindė būtinybę, kad įstatymų privalo laikytis visi – tiek gyventojai, tiek valdytojai, nes ten, kur viešpatauja įstatymas, o ne valdytojas, valstybė klesti. Atkreiptinas dėmesys, kad Platonui teisė, teisingumas ir įstatymai yra socialiniai – politiniai reiškiniai. Socialinė (teisinė) tvarka yra žmonių kuriama, o ne tik gamtos duota. Tarp įstatymų (žmonių kūrybos) ir kosminės tvarkos (teisės) nėra ribų – tai savo prigimtimi tapatūs reiškiniai.

Šia teisės ontologizavimo tendencija siekta pagrįsti objektyvumo elementą, slypinčią teisėje. Remiantis šiuo teisėje slypinčiu objektyvumu, reikalauta, kad įstatymai tarnautų teisingumui, taip pat grįsta įstatymų svarba valstybei ir žmonėms bei būtinybė jų laikytis.

Įstatymo pavaldumo teisei argumentai Romos imperijos teisininkų pažiūrose

Savo darbuose Romos autoriai daug kur rėmėsi graikų mąstytojų politinėmis – teisinėmis idėjomis, tačiau ypač reikšmingas romėnų indėlis yra mokslo apie jurisprudenciją sukūrimas. Romos imperijoje pastebima įstatymų įvairovė. Įstatymu (lot. *lex*) vadinosi įstatymų leidybos aktas, priimtas visos tautos, o tribūnų priimti aktai vadinosi plebiscitais (lot. *lex plebiscitum*). Nors jie buvo panašios galios, tačiau tikslesnis pavadinimas parodydavo tokių įstatymų kilmę. Panašiai tautos susirinkimai priimdavo *lex lata*, o pareigūnų aktai vadinosi *lex data*. Be to, nuosavybės turėtojai savo turto režimui nustatyti surašydavo *lex dicta* aktus [3, p. 129].

Romėnai ir Romos imperijoje gyvenančios germanų gentys įstatymą suvokė kaip priklausančią žmonėms, taip, tarsi jis būtų bendra nuosavybė. Intensyvėjant romėnų ir germanų genčių maišymuisi, koncepcija, kad įstatymas yra asmeninis atributas, palengva užleido vietą koncepcijai, kad įstatymas susijęs su vietoje arba teritorija [2, p. 275].

Ypač reikšmingas yra Romos teisės aktų kodifikavimas, prasidėjęs III a. Gregoriano ir Justiniano kodeksais, kurie konkretina teisės ir įstatymo santykį. Kodifikuojant buvo siekiama sujungti paprotinę teisę su pozityviaja (pozityvus – lot. *positivus* – sutartas, sąlyginis) [10, p. 394]. Vyravo nuomonė, kad į teisės aktus pasitelkus pozityviają teisę turi būti perkeltami ir įgyvendinami prigimtinė teisė ir teisingumas.

Ulpianas cituodamas Celsą sako: „Teisingumas yra tvirtas ir nuolatinis siekimas suteikti kiekvienam žmogui jo teises. Teisės priesakai yra šie: gyventi garbingai, nedaryti žalos kitam, kiekvienam atiduoti tai, kas jam priklauso. Jurisprudencija yra žinojimas, kas yra teisinga ir kas neteisinga“ [4, p. 201]. Justiniano Digestų titule pažymima, kad žmogus turi gauti tai, kas jam priklauso. Prigimtinė teisė buvo teisingumas, teisybė, tai, kas teisinga. Tai buvo ideali teisė, ne valstybės, o gamtos nulemta teisė. Ne teisė atsiranda iš įstatymo, o atvirkščiai – įstatymas atsiranda iš teisės, todėl Romos juristai įstatymą apibrėžė kaip vertybinio turinio, racionalų, visuotinės reikšmės teisės aktą, o ne tik kaip formalios procedūros valstybės institucijos aktą [11, p. 25].

Ciceronas teigė, kad „vis dėlto yra tikrasis įstatymas, teisingas protas, atitinkantis prigimtį, galiojantis visiems, nekintamas ir amžinas, įsakmiai raginantis atlikti pareigas, draudimais atgrasantis nuo piktadarysčių“ [12, p. 93]. Tačiau romėnų teisė, kaip ir anglų bendroji teisė, tik maža dalimi buvo įstatymų leidybos rezultatas [2, p. 201]. Niekada nebuvo daroma prielaida, kad teisė išreiškia tiksliai kompetentingo įstatymų leidžiamojo organo valią – tai palyginti nesena idėja. Antikos kosmocentrinė pasaulėžiūra nepripažino dalies, t. y. individo, persvaros prieš visumą, t. y. visuomenę. Visuomeniniai santykiai tokie sudėtingi, kad įtvir-

tintame įstatyme gali būti išreikšti tik visuomenės dalies poreikiai, individualūs interesai, todėl objektyvumas teisės požiūriu yra visos visuomenės poreikių įvertinimas ir jų derinimas. Atsižvelgiant į minėtas konceptualias aplinkybes, įstatymas negalėjo būti vienintelis objektyvus vertintojas, todėl jam į pagalbą privalėjo ateiti teisinė praktika, kuri kiekvienu konkrečiu atveju vertino įstatymo teisingumą, ar jis atitinka natūralias aplinkybes ir protingas jų vertinimo prielaidas. Buvo manoma, kad „prigimtis“ nustato tam tikras normas, kurių pozityvioji teisė turi laikytis, todėl, kaip teigė Ciceronas, „neteisingas“ įstatymas paprasčiausiai nėra įstatymas [12, p. 101].

Romėnų teisininkai ypač plėtojo jurisprudenciją, grindžiamą teisės principais. Nuo romėnų laikų teisę pradėta traktuoti kaip organiškai besikuriančią sistemą, tęstinę, augančią principų ir procedūrų visumą. Romėnų teisės principai vėliau buvo perimti kitų valstybių ir tapo jų veikiančiąja teise bei jų besiformuojančios teisinės doktrinos principais.

Teisės ir įstatymo santykio interpretacija Viduramžiais: valdovas teisę ne kuria, o „atranda“

Kai Antikos kosmocentrinei pasaulėžiūrai pradėjo oponuoti antropocentrinės idėjos, t. y. makrokosmosui (kosmocentrizmui) buvo supriešintas mikrokosmosas (egocentrizmas), Antikos civilizacija išgyveno savo saulėlydį ir kosmocentrinį mąstymą pakeitė teocentrinis mąstymas. Prasidėjo Viduramžiai, tačiau teisės ir įstatymo santykio atžvilgiu vėl išliko tas pats „centro“, t. y. visumos pirmenybė atskirybėms, koncepcija. Teisė kaip visuma išlieka centru, įstatymų vertinimo pagrindu.

Vakarų Europos Viduramžių pasaulėžiūra buvo krikščioniška, todėl nuolatinė šio laikotarpio filosofijos tema buvo žinojimo ir tikėjimo santykis. Šios problemos poveikis teisinės minties raidai reikėsi per teocentrinį mąstymą (Dievas suvokiamas kaip tiesos pagrindas), todėl teisės kaip ir bet kurio reiškinio šaltinis yra Dievas. Teisė suvokiama idealizuotu pavidalu. Teisė, kaip ir kiekvienas idealas, buvo tos praktikos vertinimo ir įtvirtinimo pagrindas. Teisė iš naujo nekuriama, ji „ieškoma“ ir „randama“ visuomenėje, nes kur visuomenė, ten ir teisė (lot. *ubi societas, ibi jus*). Vadinasi, įstatymų leidėjo uždavinys – ne kurti įstatymus, o atrinkti iš senosios teisės išmintingiausias normas. Teocentrinio mąstymo pirmenybės teikimas sielai, o ne kūnui teisę taip pat pakėlė į sąmonės ir dieviškumo lygmenį: tvarka privalėjo būti dvasiškai saugoma ir užtikrinama kaip viena iš sielos išganymo sąlygų.

Viduramžių pasaulėžiūrą išreiškęs Tomas Akviniėtis rašė, kad „įstatymas yra visiems žinoma elgesio ribų taisyklė, kuri nurodo kaip elgtis arba susilaikyti nuo netinkamo elgesio“. Įstatymas yra proto vaisius ir turi tarnauti visos visuomenės gerovei. Įstatymas (dėsnis) yra būtent „judėjimo matas“, t. y. „taisyklė, vadovaujanti veiksmui ir judėjimui“ [13, p. 93]: kiekvienas judėjimas turi savo dėsnį, tiek fizinį (pvz., traukos dėsnis), tiek biologinį (pvz., gyvų organizmų savigybos dėsnis), tiek žmogiškąjį. Todėl įstatymas (dėsnis) susijęs su harmonija, tvarka, grožiu ir siekiamu tikslu. Kiekvieno dalyko dėsnis (įstatymas) yra judėjimo, kuriuo jis pasiekia savo pilnatvę, taisyklė. Įstatymas (dėsnis) matuoja vidinę kiekvieno dalyko darną¹. Jis yra kiekvieno dalyko raidos taisyklė. Įstatymas yra kažkas protinga, kas priklauso daiktų esmei: kiekvieno vidinio dalyko raidos matas ir taisyklė.

Tomas Akviniėtis skiria amžinuosius įstatymus (lot. *lex aeterna*), natūralius įstatymus (lot. *lex naturalis*), žmonijos įstatymus (lot. *lex humana*) ir dieviškuosius įstatymus (lot. *lex divina*) [13, p. 181]. Amžinasis įstatymas nustato bendruosius pasaulio tvarkos dėsnius, atspindinčius dievišką protą. Toks įstatymas yra kitų įstatymų atsiradimo šaltinis. Ypač artimi yra natūralūs įstatymai, kurie skirti visiems Dievo kūriniams. Pasak Tomo Akviniėčio, žmogus, iš prigimties apdovanotas siela ir protu, gali skirti gėrį nuo blogio, todėl natūraliais įstatymais išreiškiama žmogaus proto valia. Natūraliais įstatymais visų pirma turi būti garantuojama žmonių laisvė ir natūralios teisės (saugumo, vedybinio gyvenimo, dievo pažinimo ir kt.).

---

¹ Daugelyje užsienio kalbų ir šiandien vartojama ta pati *įstatymo* – *dėsnio* sąvoka, todėl žodžio reikšmė informuoja, kad įstatymas buvo natūralus žmonių santykius apibūdinantis dėsnis, taip kaip fizinis ar biologinis, o ne dirbtinai sukurtas.

Natūrali teisė visų pirma buvo pavyzdys, kurį bažnyčia pateikdavo pasaulietiniams valdovams. Kita vertus, ji buvo pavyzdys, pagal kurį reikėjo interpretuoti ir formuoti bažnyčios teisę. Prigimtinė teisė buvo teisės moralumas, glūdinčios veikiančios teisės sistemose. Ji buvo lyg konstitucinis principas.

Žmonijos įstatymais turi būti numatytos sankcijos už įstatymų pažeidimus. Geranoriškiems žmonėms žmonijos įstatymai nereikalingi, nes pakanka prigimtinių įstatymų. Tačiau tiems, kurie nesilaiko natūralių įstatymų, būtina bausmės baimė. Žmonių įstatymai turi paklusti natūraliems įstatymams, tada jie bus teisingi, nes tokiais įstatymais siekiama gerovės visiems žmonėms. Jei įstatymais siekiama asmeninės naudos, tokie įstatymai yra neteisingi. Neteisingi įstatymai prieštarauja dieviškiesiems įstatymams, todėl neteisingi įstatymai ne tik neprivalomi, bet jų apskritai neturi būti laikomasi. Dieviškieji įstatymai nubrėžia žmonėms tikslus, nurodo gaires. Be to, tokie įstatymai būtini sprendžiant ginčus.

Dieviškieji įstatymai „įkvėpia“ kitus įstatymus, suteikia jiems vertybinį turinį. Įstatymas buvo laikomas patvariu ir nekintamu kaip ir visa kita gamtoje, „mašlia visur esančia esatimi danguje“ [13, p. 89]. Žmonių elgesyje įsišaknijusi paprotinė teisė nebuvo atskirta nuo prigimtinio įstatymo. Įstatymas buvo tapatinamas su teisumu ir teisingumu, o žmonių ir dieviškieji įstatymai buvo vienodi.

Teisė, pasak Tomo Akviniečio, tai teisingumo ir dieviškos tvarkos žmonių gyvenime įtvirtinimas. Teisinga, jei žmogus elgsis ne tik savanaudiškai, bet atsižvelgs ir į kitų poreikius, naudosis tik savo gėriu nesikėsindamas į kito. Teisė įtvirtinama žmogaus protu kuriamais įstatymais, todėl teisę Tomas Akvinietis vadina žmogiškąja teise [13, p. 91]. Būtina pasakyti, kad žmogaus valia žmogiškąja teise gali paversti tik tai, kas neprieštarauja prigimtiniai teisei. Pažymėtina, kad žmogaus įstatymas nėra moraliai neutralus, jis turi tikslą ir nėra tik priemonė. Žvelgiant iš šių dienų pozicijų, pastebimas didelis skirtumas: šiandien teisės viršenybė pagrįsta vienintele centrine įstatymų leidyba ir administracinio reguliavimo sistema, o anuomet teisės viršenybė pasireiškė teisinių jurisdikcijų bei teisinių sistemų įvairove.

Centrinės valdžios institucijos (valdovai) įstatymus leido retai, ir dažniausiai tik tam, kad pataisytų arba patvirtintų egzistuojančius papročius. Karaliaus įstatymuose būdavo sakoma, kad jie leidžiami „visų gerovės labui“ arba „bendrai karalystės naudai“. Šią nuostatą išsakė garsusis Tomo Akviniečio teisės apibrėžimas, pagal kurį teisė yra proto priesakas bendrojo gėrio labui, paskelbtas asmens, kuris turi rūpintis bendruomene. Buvo laikoma savaiame suprantamu dalyku, kad karaliai valdo remdamiesi teise. „Šalis turi būti sukurta remiantis teise“ – taip prasideda pirmoji Skandinavijos teisės knyga [2, p. 338]. Šio įsitikinimo pagrindas buvo pasaulietinės ir dvasinės valdžių dualizmas, ir teoriškai, ir praktiškai apribojęs kiekvienos valdžios galią.

Karaliaus valdžios samprata XII–XIII a. pirmą kartą apėmė karaliaus įstatymų leidžiamą vaidmenį pripažinimą. Europos karaliai pradėjo reguliariai leisti įstatymus ir įstatymų leidybą grįsti ne tik kaip senovinių papročių užrašymą, bet kaip normalų karaliaus funkcijų vykdymą, kaip karaliaus pareigos palaikyti taiką ir ginti teisingumą esminę dalį. Karaliaus įstatymų leidyba pradėjo išsiskirti iš karaliaus administracinės, finansinės, karinės veiklos ir iš politikos apskritai. Karalius privalėjo laikytis įstatymų kaip ir jo pavaldiniai. Teisė buvo laikoma nuo žmogaus valios nepriklausoma duotybe, tuo, kas gali būti atrasta, bet nesukurta [6, p. 126]. Karaliai, kaip ir visi mirtingieji, buvo pavaldūs Dievo ir prigimties įstatymams.

XII ir XX a. valstybinės valdžios koncepcijų skirtumas pasireiškia ne tuo, kad anuo metu nebūta įstatymų leidžiamosios funkcijos, o dabar ji yra, bet tuo, kad, pirma, anuo metu įstatymų leidžiamosios valdžios funkcijos buvo susiliejusios su vykdomosios ir, antra, anuo metu įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji funkcijos buvo pavaldžios teisminei funkcijai. Pats įstatymų kūrimas anuo metu buvo suprantamas kaip samprotavimo ir atradimo procesas. Įstatymai buvo laikomi teisingais arba neteisingais, atitinkančiais teisingumą arba ne, todėl jų kūrimas ir vykdymas nebuvo griežtai atskiriamas nuo jų taikymo ginčytiniais atvejais. Kalbant šių laikų terminologija, paprastas teismas buvo kartu ir konstitucinis teismas, kuris vertino įstatymą teisingumo aspektais. Kiekvieno ginčo metu buvo galima apeliuoti į teisę, argumentuoti įstatymo ir teisės atitikimą. Gracianas rašė: „Ir bažnytiniai, ir pasaulietiniai įstatymai, jei įrodyta, kad jie prieštarauja prigimtiniai teisei, turi būti visiškai atmesti“ [2, p. 275].

Šiandien Lietuvoje įstatymų konstitucingumo vertinimo ribų plėtimo galimybė teisės doktrinoje aktuali ir diskutuotina. Atsižvelgiant į istorinę patirtį, kreipimosi į Konstitucinį Teismą ribas tikslinga plėsti, suteikti galimybes kiekvienam piliečiui Konstituciniame Teisme ginčyti abejotiną Konstitucijos ir teisės požiūriu įstatymo nuostatą.

Apibendrinant galima pasakyti, kad aptariamų epochų autoriai pripažino įstatymų reikalingumą ir būtinybę juos vertinti atitikties prigimtinėi ar dieviškai teisei požiūriu. Įstatymai rėmėsi teise, t. y. papročiais ir moralės normomis, teisingumo samprata. Tokiais įstatymais buvo derinami privatūs ir bendri interesai, palaikoma tvarka [14, p. 96]. Teisės prioriteto prieš įstatymą koncepcija vyravo ilgą istorinį laikotarpį ir buvo palaikoma vyravusiose kosmocentristinėse ir teocentristinėse pasaulėžiūrose, siekusiose pagrįsti teisėje egzistuojantį objektyvumo pradą.

Išvados

1. Retrospektyvus požiūris į teisę ir įstatymą paneigia nuomonę, kad neva įstatymas visada prieštaravo teisei, moralei, teisingumui, kad teisė evoliucionuoja, „auga“ iš kartos į kartą, kad turi tęstinį pobūdį.

2. Teisės „augimas“ yra tik ideologinė iliuzija, nes istoriškai teisės pirmumas buvo daug veiksmingiau įtvirtintas negu dabar.

3. Ne bet koks įstatymas yra teisėtas ir teisingas, o tik toks, kuris suvokiamas kaip susijęs su natūralia tvarka (kosmine, dieviškąja, prigimtinė, t. y. teise, kuri yra ne racionaliai nustatyta, o natūraliai susiformavusi) ir jai neprieštaraujantis.

4. Teisės principai, kaip teisingumo ir idealios tvarkos bei harmonijos idėjos, užsifiksavusios (mitologinėje, religinėje, teisinėje) žmonių sąmonėje, yra tarsi teisingų, teisėtų ir veiksmingų įstatymų kūrimo matas bei kryptys. Įstatymas atsirasdavo iš teisės, o ne atvirkščiai. Įstatymų kūrimas istoriškai buvo suprantamas kaip samprotavimo ir atradimo procesas.

LITERATŪRA

1. **Vaišvila A.** Individualizmo antropologija ir individualybės pedagogika// Filosofija, sociologija. 1994. Nr. 3.
2. **Berman H. J.** Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. – Vilnius: Pradai, 1999.
3. **Нерсесянц В. С.** Право и закон. – Москва: издательство Наука, 1983.
4. **Sabine G. H., Thorson T. L.** Politinių teorijų istorija. – Vilnius: Pradai, 1995.
5. **Goldschmidt V.** La doctrine d’Epicure et le droit. – Paris: PUF, 1977.
6. **Hayek F. A.** Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. T.1: Taisyklės ir tvarka. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
7. **Platonas.** Valstybė. – Vilnius: Mintis, 1981.
8. **Ackrill J. L.** Aristotelis. – Vilnius: Pradai, 1994.
9. **Leonas P.** Teisės enciklopedija. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakulteto leidinys. 1931.
10. **Tarptautinių žodžių žodynas/** vyr. redaktorius V. Kvietkauskas. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
11. **Coriat J. P.** Droit et la loi à la fin de l’époque classique// Colloque Droit et loi, L’université d’Aix-Marseille, la faculté du droit. 1987.
12. **Ciceronas.** Kalbos. – Vilnius: Pradai, 1997.
13. **Akviniėtis T.** Summa Theologiae, I-II, q. 93 a.1.
14. **Šabajevaitė L.** Politinės mintys senajame pasaulyje. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.

Tendencies of Developments in the Crossroads of Statute and Law

Doctoral Candidate Darijus Beinoravičius

Law University of Lithuania

SUMMARY

In the history of the crossroads of Statute and Law the issue at state always remains the same. Is Statute and Law as concept and phenomenon different or not? The answer stipulates one's choice among two main of concepts of Law. One concept gives Law priority over Statute, yet the second one calls Statute (law making in general) Law and deems that these two concepts are identical.

The idea of conceptual division between Law and Statute has been vital factor in the process of law learning. Characteristic historical features of the scholarly developments in the crossroads of Statute and Law are being dealt with in the article. These features are related to particular circumstances of time period and this relationship allows us to better comprehend aforementioned crossroads. In the article valuable legacy of law history, which is still very much used in answering to new challenges of politics, democracy, law making process, law and justice, is looked at from the modern day point of vantage. The legacy of legal thought provides us with plentiful source for the arguments often involved in the ideological and theoretical background concerning the crossroads of Statute and Law.

The author defends position that the concept of division between Statute and Law has played an important role of Law learning in the course of the law history. This division serves as a ground for both axiological function and interpreting function. Depending upon the choice of this function a Statute may be estimated as legal or extralegal. The article supports the arguments that retrospective view to Law and Statute is detrimental to claims that Statute always goes contrary to Law, morals and justice. Certain order of things has been always present in any given society. If this order did not run contrary to common perception of justice, cosmological coherence (law), people obeyed the order. However, if the order did not stop society from chaos, it met with opposition.

The author of the article defends position that historical overview of the crossroads of Statute and Law also runs contrary to widely spread myth of Law evolution, Law growth from one generation to another, continuation of Law. The growth of Law is merely illusion of ideological nature because in the history the primacy of Law had been much more effectively fortified than it is now. Juridical positivism represents the conception which equalises Statute to Law. In historical comparison with the ancient current of naturally formed Law, the doctrine of juridical positivism (established Law) was just a blink of an eye. Despite this fact now juridical positivism occupies relatively strong position because during the period of development of this legal school such important institutions as parliament, constitutional court, etc. and the principles underlying them had been moulded.

